

SOSYAL PLÂNLAMA PROBLEMLERİ VE TEKNİKLERİ (1)

Çeviren : Erdoğan GÜÇBİLMEZ

Yazan : Charles BETTELHEIM

Kırk yıl kadar önce Sovyetler Birliğinde 1920 yıllarında «denetim sayıları» diye anılan şekil içinde ilk sosyal plânlama denemelerine şahit olundu. Birkaç yıl sonra bu ülkede ikinci ve İkinci Dünya Savaşı tarafından kesintiye uğratılan üçüncü beş yıllık plânlara takip ettiği birinci beş yıllık plân yürürlüğe giriyordu.

Bu Dünya Savaşının sona ermesinden bu yana birçok başka ülkenin de sosyal plânlama yoluna girdiği veya girmeyi denediği görüldü.

Bugün sosyal plânlama, doğurduğu pratik sonuçlar ve insanlığın bir kısmının kaderi üzerinde etkili oluş şekliyle olduğu kadar ortaya çıkardığı sorunlar ve uyguladığı teknikler bakımından da çok önemli bir kolektif faaliyeti temsil etmektedir.

Sosyal plânlamanın belirgin niteliği, muhtemel gelişme hatları arasında bir seçme yaparak bütün bir toplumu tek bir gelişme plânına uyruk kılmak istemesidir.

Bu özelliğiyle yalnız tek bir ekonomik faaliyeti ilgilendiren (örneğin bir sınai kalkınma programı gibi) gelişme programlarından ayrılmaktadır.

Burada bizim anladığımız şekliyle sosyal plânlama bir ekonomik kalkınma plânından da ayrılmaktadır; bu anlamda sosyal plânlama, genellikle «ekonomi» diye anılan sosyal hayat sektörüne girmeyen sektörlerle, özellikle eğitim ve kamu sağlığıyla da ilgilidir.

Bir sosyal kalkınma plânının ilk uygulanmaya başlanmasıyla ilk sonuçlarının alınması arasında geçen zamanın uzunluğu göz

---

(1) «*Transactions of the Fourth World Congress of Sociology*, Cilt III, » dan alınmıştır. (Çeviren).

önünde tutulursa sosyal plânlamanın birçok seneden meydana gelen bir devreyi öngören bir plânlama olması gerektiği anlaşılır.

Bütün bir toplumun kalkınmasını sağlamak hedefi güden bir kollektif faaliyet olarak niteliği bakımından plânlama, Devletin organlarını harekete getiren, bilgi toplama, tercih yapma, harekete getirme ve denetme fonksiyonlarına sahip, bu maksat için kurulmuş bir idari mekanizmayı gerektiren siyasi bir faaliyettir.

Devlete düşen inisyatif ve sorumluluk rolü, şüphe yoktur ki gerek siyasi (partiler) gerek ekonomik (kooperatif, işletmeler v. ş.) gerek mesleki (sendika) mahiyetteki başka toplulukların inisyatif ve sorumluluklarına olduğu kadar sayısız bireysel inisyatife de hâle getirmez. Burada karşı karşıya kalınan mesele, bu çeşitli inisyatiflerin plân çerçevesi içinde koordinasyonudur. Bu sorunun özel bir yönü de gerek plânın hazırlanışında (merkezî veya ademi merkezî) gerekse uygulanmasında (kararların temerküzü veya dağılması) merkeze ve çevreye düşen rolün tesbitidir.

Bugün yalnız ekonomik ve sosyal kalkınma plânlarıyla değil, aynı zamanda «ekonomik bütçeler» adı verilen son derece gelişmiş ekonomik öngörü gayretleriyle de uğraşılmaktadır. Bu bütçelerin hazırlanışı bir sosyal plânlama faaliyeti mahiyetinde değildir; çünkü bu bütçeler, yalnız ekonomik nitelikte oldukları gibi yalnız öngörü sağlama hedefine yönelmişlerdir, oysa sosyal plânlama zorunlu nitelikte bazı işlerin tesbiti ve uygulanmasıyla ilgilidir.

Bu yazı da yalnız sosyal plânlama sorunları ve teknikleri incelenecek; bu bakımdan yazımdan plânlama tekniğiyle ilgili hususları ve bu tekniğin sonuçlarının incelenmesini çıkaracağım. Bu konular, bilindiği gibi iki başka yazıda incelenmiştir.

Bu yazı, yakından incelemek fırsatını bulduğum Sovyet ve Hint plânlaması ile Çin plânlamasından alınan örneklerle yetinmediği takdirde plânlamanın yalnız sorunları ve teknikleri incelemesi içinde mütalâa ederek sınırlanmış olsa bile gerektiğinden daha uzun olmağa mahkûmdur.

Prensip olarak hakkında daha az şey bildiğim diğer plânlama örneklerine yazımda yer vermiyeceğim. Aynı şekilde plânlama sorunları ve teknikleri hakkında geliştirilmiş bulunan çeşitli tezler ve teorik görüşleri de burada tekrarlamıyacak, bunların tartışmasına girmiyeyeceğim.

Bütün bu sınırlamaya rağmen bu yazı gene de yeteri kadar geniş bir sahayı kavramakta olduğu için, bazı noktaları eksik bırakma pahasına da olsa tartışmasını yapacağım sorunlar ve teknikler arasında bir seçme yapmak zorunda kalacağım.

Bugüne kadar ve özellikle Sovyetler Birliği ile Hindistan'da göze çarpan şekilleriyle sosyal plânlamanın hedefi herşeyden önce *ekonomiktir*. Daha açıkçası sosyal plânlama ekonomik gelişmeyi hızlandıran bir imkân olarak anlaşılmıştır. Gerçekten sosyal plânlamaya ya ekonominin tek işleyiş tarzı olarak (istihsal araçları üzerinde sosyal mülkiyetin hakim olduğu Sovyet Rusya'da olduğu gibi) bakılmakta ya da ekonomik gelişmeyi hızlandırmanın en etkin aracı olduğu düşünülmektedir (Hindistan'da olduğu gibi).

Sovyetler Birliğinde sosyal plânın bu ekonomik hedefinden başka bir açık hedefi daha vardır: bu hedef belirli bir toplum tipinin, önce «herkese emeğine göre» ilkesinin hâkim olduğu sosyalist toplumun, sonra da bu toplum tipinin gerçekleşmesi üzerine «herkese ihtiyacına göre» ilkesinin hakim olduğu komünist toplumun gerçekleştirilmesi hedefidir.

Hindistanda da plânlamanın sosyalist nitelikteki bir toplumu gerçekleştirmesi fikri yok değildi, fakat bu sosyalist toplumun nasıl olacağı ayrıntılarıyla belirlenmemiştir.

Bununla birlikte bu ülkelerden her ikisinde de, sosyal hedeflerin gerçekleştirilmesinin gerçekte istihsalin ve hayat seviyesinin hızla yükselmesine bağlı olduğu en yüksek siyasi makamlar tarafından kabul edilmiştir. Bundan dolayı önce sosyal plânlama sorunlarını, sonra da sosyal plânlama tekniklerini sosyal plânlamaya atfedilen ilk hedef olan iktisadi kalkınmanın hızlandırılması hedefi açısından incelemek meşru bir hareket teşkil etmektedir.

I

SOSYAL PLÂNLAMA SORUNLARI

Bana öyle geliyor ki, sosyal plânlama sorunu, benim yapmayı teklif ettiğim gibi bu plânlamanın ilk amacı olan iktisadi kalkınmayı hızlandırma amacı açısından ele alınırsa sosyal plânlamayla ilgili sorunları üç kategori içinde toplamak mümkün olur :

- I) Mevcut kaynaklardan yararlanma;
- II) Yeni kaynaklar yaratmak ve;

III) Büyümenin ahenk içinde tutulması ve gerilimlerin denetimi.

Bütün sınıflamalar gibi bu sınıflamanın da kusurları bulunacağı tabiidir, fakat bana öyle geliyor ki bu sınıflama belli başlı sorunların tartışmasını oldukça mantıkî bir düzene sokmaktadır.

1) Mevcut kaynaklardan yararlanma.

Mevcut kaynaklardan gittikçe daha tam bir şekilde yararlanma sorunu hiç şüphe yok ki sosyal plânlamanın öncelikle, çözmek zorunda olduğu sorunlardan biridir.

«Az gelişmiş» adı verilen ülkelerden bir çoğu, kaynaklarının yetersizliğinden çok bu kaynakların kötü kullanılmasının ve hatta «hiç kullanılmamasının» acısını çekmektedir. Bu durum, Beş Yıllık Plânlardan önce Sovyet Rusya içinde söz konusuydu. Nitekim bugünkü Hindistan için de söz konusudur.

Kaynaklardan hiç yararlanılmaması, her şeyden önce tabii kaynaklar, özellikle sulama potansiyeli, enerji kaynakları, maden yatakları ve tarıma açılmamış topraklar bakımından söz konusudur. Bu kaynaklar, çoğu zaman ya değerlendirilmeleri ulusal seviyede söz konusu olmadığı (ki bu takdirde bu değerlendirme ulusal bir gayreti gerektirir) ya da tamamlayıcı olanakların eksikliği sebebiyle, veya bu kaynaklar bilinmediği, yeterli jeolojik araştırmalar yapılmadığı için değerlendirilmeden durmaktadır.

Bu hiç yararlanmama veya az yararlanma hali insan kaynakları bakımından da söz konusudur. Hindistan'da yapılan tahminlere göre tarımdaki nüfusun yüzde 30 ilâ 40 kadarı hemen hemen hiç bir işe yaramamaktadır; ki bu muazzam bir kullanılmayan kaynak teşkil etmektedir. Bu kaynaktan, baraj yapımı, kurutma, toprak islahı ve yol yapımı gibi bayındırlık işlerinde yararlanılması ülkenin üretim kapasitesini hızla arttırabilir. Bilindiği gibi Çin'de son zamanlara kadar köylerde hareketsiz duran muazzam iş gücü kaynaklarından yararlanılarak son birkaç yıl içinde milyonlarca hektar toprak tarıma açılmış, sulanmış ve ağaçlandırılmıştır. Bu şekilde Çin'deki sulanabilen toprak alanı Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana büyük bayındırlık projeleriyle daha küçük çaptaki bayındırlık çalışmalarının eş güdülmesi sayesinde üç mislinden fazla artmıştır.

Kullanılmamış kaynaklardan yararlanma sorunu başlıca sosyal nitelikte birçok engelle karşı karşıya bulunmaktadır. Yazımın ileri kısımlarında bu engellerden bazılarını inceleyecek ve bu engellerin ortadan kaldırılması için bulunmuş olan çareleri gözden geçirmeye çalışacağım.

2) Yeni kaynaklar yaratmak.

Bilindiği gibi hızlı bir iktisadi kalkınmanın karşı karşıya bulunduğu belli başlı engellerden biri de mevcut kaynakların işletilmesi için gerekli yardımcı kaynakların yokluğudur. Bu yokluk, bilinen kaynakların kullanılmasına karşı çıkabilir, hatta ve hatta bu kaynakların kullanılmasına karşı her hangi bir sosyal engel bulunmadığı hallerde bile.

Yardımcı kaynak yetersizliğinin belli başlı iki biçiminden birisi teknisyen ve bazı yapılması için gerekli uzman kadronun bulunmaması, ötekisi de gerekli donatımın eksikliğidir. Bu iki belirli sorunun çözüme kavuşturulması sosyal plânlamanın belli başlı görevlerinden biridir.

Sorun bu biçim içinde ortaya konulunca yardımcı kaynakların yetersizliği ve bu sebeple yeni kaynaklar yaratılması ihtiyacı (dış malî ve teknik yardımlar bir yana bırakılırsa) yalnız ve yalnız bazı teknik sorunlara yol açmaktadır: Eğitimin geliştirilmesi, bazı yeni üretim dallarının geliştirilmesi, veya donatım ithali, v.s. gibi.

Bununla birlikte bu teknik sorunların gerisinde kesin bir çözüme kavuşmalarını şartlandıran son derece karmaşık sosyal ve ekonomik sorunlar bulunmaktadır.

Gerçekten yeni teknisyenlerin ve uzman kadroların yetiştirilmesi, hele donatım malzemesi üretiminin arttırılması, belli bir dönemde üretilen bütün yoğaltım mallarının bu malları üretenler tarafından yoğaltılmamasını, bunlardan bir kısmının üretici durumunda olmayanlara (örneğin teknik okullarda okuyan öğrencilere veya mühendis okulları öğrencileriyle bunları yetiştiren öğretim personeline) devredilmesini, bir kısmının da donatım malzemesi ile ara mallar üretiminde çalışanlara aktarılmasını gerektirir.

Nitekim en azından bir sosyal iş bölümünün göze çarpmakta olduğu her toplumda, söz konusu ettiğimiz çeşitten transferler, hiç olmazsa (ekonomik bakımdan az gelişmiş oldukları söylenen toplumlardaki belli başlı yoğaltım malları üreticileri olan) köylülerin

üretim araçlarının bakımını sağlamalarına imkân vermek için düzenli bir şekilde olagelmektedir. Hindistan'daki geleneksel «jajmani» sistemine göre her köyde masrafları köy tarafından karşılanan ve köy halkının üretim araçlarını sağlayan sanatkârlar bulunmaktadır. Bilindiği gibi bu çeşit transferler, para ekonomisinin gelişmesiyle birlikte çok daha geniş çapta ve çok daha elâstikî tarzda yapılabilmektedir.

Bununla birlikte bu transferlerle eskiden mevcut üretim araçlarının yenilenmesini sağlamaya matuf ve bu mevcut üretim araçlarına yenilerini eklemek hedefini güden transferleri birbirinden ayırmak gerekir. Yeni kaynaklar yaratan transferler ancak bu çeşit transferlerdir. Bundan dolayı ekonomik gelişmeyi şartlandırmaktadırlar.

Sosyal plânlamanın ne pahasına olursa olsun çözüm yolunu bulmak zorunda olduğu sorunlar, üretim gücünün gittikçe artması sonucunu verecek olan hızla genişleyen çapta yeni kaynaklar yaratılmasıyla ilgili sorunlardır. Bu artma, bu birikme, toplam üretimin daima toplam yoğaltımdan fazla olmasını, yani toplumdaki üretim faaliyetlerinin bir «ekonomik fazla» yaratmasını gerektirir.

a) Plânlı ekonomik fazla değer.

Profesör Paul Baran'ın «**The Political Economy of Growth**» (New York, Monthly Review, 1957) adlı yazısında ısrarla belirttiği gibi sosyal plânlamanın ana sorunlarından biri de işte bu ekonomik fazla değerın yaratılması, arttırılması ve seferber edilmesidir.

Ekonomik fazla değer çeşitli şekillerde tanımlanabilir. Sosyal plânlama açısından belli başlı iki kavrama dikkat etmek gerekir: Plânlı ekonomik fazla, efektif ekonomik fazla.

İlk kavram aslında normatif nitelikte bir kavram olup mümkün görülen üretimle üreticiler tarafından yapılan ve sosyal bakımdan gerekli yoğaltım arasındaki farkı karşılar. İkinci kavramsa aslında istatistik nitelikte bir kavramdır ve üretimle üreticilerin yoğaltımı arasındaki gerçek farkı karşılar.

Burada bu tanımlardan doğan çeşitli zorlukları tartışamayız. Bu zorlukların şunlarla ilgili olduğunu söylemekle yetineceğim:

i) Üretimle yoğaltımın global ölçüleri; böyle bir ölçme yapabilmek için fiyat sistemi gibi genel ve ortak bir değerlendirme sis-

temine ihtiyaç vardır; belirli bir sistemin kabul edilmesi de bazı temel teorik tercihleri gerektirir.

ii) Gerçekleştirilebilecek üretim ile üreticilerin zaruri yoğaltımının ölçülmesi; gerçekten üretimle yoğaltım hacimlerinin spontane kuvvetler tarafından belirlenmekten çıkması ve bunun yerine bu hacimlerin sosyal organizmalar tarafından **a priori** şekilde tesbit edilmeleri halinde, üreticilerin üretmeyi ve yoğaltmayı kabul ettikleri miktarlarla sosyal organizmaların emirleri arasında bir ahenk kurulması kaçınılmaz olur. Böyle bir ahenk kurulamadığı takdirde toplumda aşırı gerilemeler ortaya çıkar ve sosyal plânlama gayretleri başarısızlığa uğramak tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Bu noktada az sonra söz konusu edecek olduğumuz gelişmenin ahenkleştirilmesi ve gerilimlerin denetimi sorunu ile karşılaşmaktayız.

Şimdilik şu sorunu ele almamız gereklidir: Sosyal plânlama yoluyla gelişmeyi artırmak isteniliyorsa yeni kaynaklar yaratma nisbetini artırmak gerekir; yani birikme nisbeti yükselecektir. Bunun için de efektif ekonomik fazlayı potansiyel fazlaya mümkün olduğu kadar yaklaştırmak ve bu fazlanın plânlı ve hızlı bir kalkınma maksatlarına en uygun şekilde kullanılmasını sağlamak şarttır.

b) Sosyal üretim münasebetleri ve ekonomik fazlanın sosyal şekli:

Burada çok büyük önem taşıyan bir sorunu ele alacağız: Bu, sosyal üretim münasebetleri ile ekonomik fazlanın sosyal şekli arasındaki bağlar sorunudur ve bu fazlanın sosyal şekli fazlanın çapını ve kullanılış tarzını tâyin etmektedir.

Fazla yerim bulunmadığı için, ne yazık ki bu sorunu şematik bir şekilde işleyecek ve başvurmak zorunda kalacağım çeşitli kavramların teknik bir seviyede tartışmasına girmeyeceğim.

Feodal tipte üretim münasebetlerinin hakim olduğu toplumda ekonomik fazlanın toprak rantı şeklini, kapitalist bir toplumda kâr şeklini ve (üretim araçları üzerinde sosyal mülkiyetin bulunduğu) bir sosyalist toplumda ise sosyal fon şeklini aldığı bilinir.

Toprak rantının pek az bir kısmının üretim sermayesi halini aldığı, kârın bu maksatla kullanılmasının burada bir bir sayılması uzun sürecek olan fakat son derece istikrarsız olduklarına dikkati

çekmek gereken birçok faktöre bağlı olduğu ve bugünün az gelişmiş ülkelerindeki şartlar içinde etkin olamadığı da bilinmektedir.

Çok yaygın bir inanın aksine az gelişmiş ülkelere çoğunda ekonomik fazla üretim değerinin çok küçük bir parçasından ibaret değildir; nitekim çoğu zaman bu fazla üretim değerinin yüzde yirmisini teşkil etmektedir. Bu ülkelerde birikme yüzdesinin düşük olmasının sebebi, bu ülkelerdeki sosyal şartlar içinde ekonomik fazlaya sahip olan sosyal sınıflar (toprak sahipleri, tüccar ve tefeciler) bu fazlayı birikme fonu olarak ve iktisadi gelişme için kullanmamakta, harcamaktadırlar, istihlak etmektedirler.

Bu durum, az gelişmiş ülkelerin tabii kaynaklarını değerlendirebilmek için gerekli yardımcı kaynaklar olmadığı için, içinde buldukları büyük güçlüğü açıklamaktadır. Bizim açıımızdan bu durum, bizi, bir yandan **ekonomik fazlanın spontane halde kullanılmasını değiştirme**, bir yandan da bunun **hacmini ve gelecekteki üretimin artışına katkısını artırma** sorunuyla karşı karşıya bırakmaktadır.

c) Ekonomik fazlanın seferber edilmesi ve sosyal üretim münasebetleri:

Yukarıdaki müşahadelere şu müşahade de katılabilir: Ekonomik fazlanın nisbeten daha önemli bir kısmı bu fazlayı denetleyen tarafından kendiliğinden biriktirilse bile büyük bir ihtimalle bu birikim sosyal plânlama ve hızlı bir ekonomik kalkınmanın gereklerine uyan bir biçim içinde olmayacaktır. Nitekim hızlı bir ekonomik kalkınma, çoğu zaman, ekonomik fazlanın kişisel teşebbüs açısından çok düşük «verimlilikte» olduğu hesap edilen, oysa sosyal açıdan gerçekleştirilmeleri ilerideki ekonomik ve sosyal kalkınma için sağlam bir temel teşkil edecek olan birkaç hedefe yoğun bir şekilde harcanmasını gerektirir.

Bu demektir ki bu gibi durumlarda bireysel ve ademi merkezî bir sermaye birikimi yerine sosyal ve merkezî bir birikimin ikâme edilmesi gereklidir.

Diğer hususlar bir yana birikimin yalnız merkezileştirilmiş olması bile bazı hallerde etkinliğini büyük ölçüde artırabilir: Nitekim küçük «dozlarda» birikim söz konusu olduğu zaman bu etkinlik hemen hemen sıfır noktasında bulunduğu halde belirli bir kritik «mikttardan» itibaren son derece artabilir. İşte bu şekildedir ki

sosyal plânlama yoluyla ekonomik fazlanın harekete getirilmesi yeni kaynak ve kuvvetlerin belirmesine yol açabilir.

Ekonomik fazlanın kullanılmasını değiştirme hedefini güden her gayret niteliğinden dolayı çok karmaşık bir yığın sosyal sorunlara yol açar.

Karşılaşılan sorunlardan bir tanesi şudur: Böyle bir değiştirme yalnız üretim münasebetlerini değiştirmeyen vasıtalarla, yani vergi ve istikraz yollarıyla sağlanabilir mi? Yoksa üretim münasebetlerinin alt üst olmasını ve dolayısıyla bazı mülkiyet şekillerinin (toprak mülkiyeti, kapitalist mülkiyet gibi) ve sınıf olarak varlıkları bu mülkiyet şekillerine dayanan sınıfların ortadan kaldırılmasını şart mı kılar?

Bilindiği gibi Sovyet plânlaması üretim münasebetlerini ihtilâlcî bir yolla değiştirerek gerçekleşti. Hint plânlamasına gelince, bu plânlama, her ne kadar sadece bir tavsiye şeklinde bir toprak reformu ilkesi koymakla birlikte üretim münasebetlerinin niteliğine dokunmadan yapıldı. Çin plânlaması ise, ki bu plânlama faaliyeti hakkında da burada bir kaç söz söylemek gereklidir, ilk safhada (1949-56) taşrada üretim münasebetlerini tamamiyle değiştirip (toprak reformu) endüstri, ticaret, nakliye ve hatta kısmen tarımda kapitalist üretim münasebetlerine dokunmadan geniş bir kamu sektörüne dayanarak, ikinci bir safhada ise kooperatifler sisteminin gelişmesi ve kapitalist teşebbüslerin devlet teşebbüsü veya karma teşebbüs haline sevrilmesiyle yeni değişikliklere giderek gelişti.

Üretim münasebetlerinin köklü bir değişikliğe uğraması sorunu hiç şüphesiz çeşitli sosyal sınıflar arasındaki kuvvet münasebetlerine ve dolayısıyla devletin sınıf niteliğine (yani devlet mekanizmasını denetleyen sosyal sınıfların niteliğine) bağlıdır. Bu sorunlar sosyal plânlamayı ilgilendirmediği için burada daha geniş tahlillere girmeyeceğim, ancak bunların sosyal plânlama sorunlarının temelinde yattıkları da unutulmamalıdır.

d) Ekonomik fazlanın artması:

Bir az önce hatırlattığım gibi sosyal plânlama vasıtasıyla ekonomik kalkınmanın hızlandırılması yalnız ekonomik fazlanın kullanılması sorununu değil, aynı zamanda bu fazlanın artırılması sorununu da ortaya çıkarır. Üretim ve yoğaltımın artma ritmi ancak

toplumun birikme elverişli kaynaklarının gittikçe artması nisbetinde hızlanabilir.

Sosyal bakımdan gereksiz görülen ve aşırı sosyal gerilime yol açmadan bertaraf edilebilecek olan yoğaltımlar bertaraf edildikten sonra ekonomik fazlanın artması belli başlı iki unsura bağlı kalır: Mevcut kaynaklardan gittikçe daha geniş çapta yararlanılmasına ve bu kaynaklardan yararlanmanın etkinliğinin gittikçe artmasına. Genellikle etkinlikteki bu artma, ister bir üretime sarfedilmiş olan işin olsun isterse üretim araçlarının daha ekonomik bir şekilde kullanılması sayesinde daha önce sarfedilmiş bir işin olsun, ama mutlaka işin veriminin artmasına bağlıdır.

İşin verimindeki artış gerçek bir artışsa, yani gayretin artırılmasına değil de gerçek bir teknik ilerlemeye dayanıyorsa ilerdeki ekonomik gelişmeyi teminat altına almak üzere kullanılacak ekonomik fazlanın artmasını sağlar. Bunun böyle olmasının sebebi, verimin artmasının genellikle yoğaltımın üretimden daha yavaş artmasına imkân vermesidir ki bu da ekonomik fazlanın artmasının bağlı olduğu şarttır.

e) İş verimindeki artışın ve teknik gelişmenin bağlı olduğu sosyal şartlar:

Yaygın bir inanın aksine iş veriminin artırılması ve mevcut kaynaklardan daha etkin bir şekilde yararlanılması ortaya yalnız teknik sorunlar çıkarmaz. Bununla ilgili olarak ortaya çıkan sorunlar, özellikle kalkınmanın ilk safhalarında aynı zamanda sosyal niteliği de olan sorunlardır.

Gerçekten, söz konusu olan bir nümune çiftlik veya fabrika kurmak, olmaktan çıktığı andan itibaren iş veriminin arttırılması, buna elverişli sosyal şartların yaratılmasını gerekli kılar. Bu da genel eğitim seviyesinin ve halk sağlığının geliştirilmesini gerektirir; çünkü, çoğu zaman teşebbüs ruhunun eksikliği ve kendini günlük yapıp etmelere kaptırma hali asgari bir eğitim seviyesi vererek sökülüp atılmamış olan ön-yargılarla, üretim faaliyetlerinde daima ayrı fiillerin tekrarlanmasına yol açan ve üretim metotlarının değiştirilmesinin gerektireceği gayrete set çeken bir fizik yetersizlik haliyle izah edilir. Bu sebeple, sosyal plânlama, mutlaka eğitim sorunlarını ve hastalıklar, hijen eksikliği, kötü beslenme ve müzmin hastalıklarla mücadeleyi ele almalıdır.

Bununla birlikte verim artışına set çeken sosyal engeller çoğu zaman bilimsel nitelikteki eğitimin yetersizliğine ve kötü sıhhat şartlarına bağlanan engellerden çok daha ciddidir. Bu engeller, biz-zat sosyal sistemin bünyesinde, bu sisteme niteliğini kazandıran üretim münasebetlerinde ve sistemden doğan tavır alış ve davranış-larda bulunabilir.

Bunlar, sosyal plânlamanın kaçınılmaz bir şekilde karşı koy-mak zorunda olduğu veya kaçınılmaz bir şekilde hesaba katması gereken sorunlardır. Bu sorunlar bütünüünün burada ele alınmaya ve işlenmeye imkân vermiyecek kadar çeşitli yönleri vardır. Bu ba-kımdan bunlar arasından en önemlilerini veya ortadan kaldırılma-ları için etkin bir müdahaleyi en çok davet edenlerini zikretmekle yetinelim.

Bu bakımdan tarım rejimi hayati önemi haizdir. Tarım rejimi, üretim tekniklerinin gelişmesine çeşitli şekillerde engel olabilir; ya köylü üreticilerin çok büyük çoğunluğunu hertürlü üretim tekniği geliştirmesine girişmelerini imkansız kılacak bir sefalet mahkûm eder, yahut da toprak üzerinde tasarruf durumları o kadar istik-rarsızdır ki toprağın işlenişinde ortaya çıkacak her gelişme çiftçi-nin ortaklık durumu dolayısıyla ödeyeceği nisbetin artmasına veya kendisinin işlediği topraktan atılmasına yol açar. İşletmelerin çok küçük olmasının sebep olduğu ekonomik istikrarsızlık da üreticile-rin tarım tekniğinde yapacakları geliştirmelerin tehlikesini göze al-malarına imkan vermeyebilir.

Bu sorunlar hayati önemde olup sosyal plânlama yapılırken bunların ihmal edilmesi mümkün değildir.

Aynı şekilde paranın girmiş olduğu bir ekonomide ticari ser-maye ile tefecilerin sermayesinin teşvik ettiği büyük fiyat dalgalan-maları da, üreticilerin hemen hemen tamamını kaynaklarını (ki ürünlerini sattıkları sırada bu kaynakları tekrar ele geçirebilecek-lerine dair hiç bir garantiye sahip değildirler) derhal dondurmala-rını gerektirecek olan bir verim artırma gayretinden caydırabilir.

Söz konusu etmiş olduğum sorunlar esas itibariyle ekonomik niteliktedirler; oysa aynı önemde başka sorunlar da vardır. Örne-ğin, bazı sosyal şartlar altında aynı şekilde davrananlar genel bir takdire kavuşur ve teşebbüsleri kutlanan kahramanlar olarak gö-rünürlerken bazı sosyal şartlarda gelenekten ayrılan ve yeniliklere girişenlerin karşılaştıkları husumetten doğan sorunlar.

Çeşitli sosyal yapılar, teşebbüs, yenilik ve teknik ilerlemeye karşı aynı değer hükümlerini geliştirmemektedirler. Bazı sosyal yapılar yeniliğe karşı olağanüstü bir mukavemet göstermekte, bazı- larında ise Profesör Perroux'nun «yayılmının» etkileri dediği şey büyük ölçüde göze çarpmaktadır. Bunlar da sosyal plânlamanın gö- zünü kapayamayacağı şeylerdir.

3) Büyümenin ahenk içinde tutulması ve gerilimlerin denetimi.

Her türlü hızlı sosyal ve ekonomik değişme, halkın büyük ço- ğunluğunun arzularıyla ahenkli bir şekilde olmazsa gerilimlere ve mukavemetlere yol açmağa mahkûmdur. Bu gerilim ve sosyal mu- kavemetler, vahim buhranlara yol açarak ilerdeki gelişmeyi ciddi şekilde frenleyebilecekleri gibi daha önce tesbit edilmiş hedefleri gerçekleştirmek isteyen siyasi yöneticileri az çok kırııcı zorlama tedbirleri almaya da zorlayabilir.

Sosyal plânlamanın hızlı sosyal ve ekonomik değişiklikler geti- rebileceği, fakat bu değişikliklerin, sebep olabilecekleri gerilim ve mukavemetlerin halkın arzularına yeteri kadar uygun olmaları (ki bu arzular da eğitim ve propaganda yoluyla kısmen değiştirilebilir- ler) ve bu arzularla yeteri kadar ahenk içinde bulunmaları gerekti- ği anlaşılmaktadır.

Gerçekte burada ortaya çıkan sorunlar son derece karmaşık olup genellikle sosyal plânlama sorunları olarak bilinen sorunların çerçevesini büyük çapta aşmaktadırlar. Esasen bütün bir devlet mekanizması ve Sovyetler Birliği ile Çin gibi ülkelerde bütün ko- münist partisi teşkilâtı bu sorunların çözümüne katılırlar.

Bu yazı çerçevesinde gelişmenin ahenkleştirilmesi ve gerilimle- rin denetimiyle ilgili sorunlardan bazılarıyla kendimi tahdit etmek istemekteyim. Ne yazık ki bunları çabucak inceleyip geçmek zorun- da kalacağım. Bununla birlikte plânlama teknikleri bahsinde aşağıdaki paragraflarda ortaya çıkan sorulardan bazılarından sosyal plânlama teknikleriyle ilgili oldukları ölçüde yeniden bahsede- ceğim.

a) Sınıf mücadelesinin belirli hal alması:

Hızlı bir ekonomik kalkınmanın genellikle ilk safhasında göze çarpan belli başlı gerilim kaynağı, sınıf mücadelesinin belirli bir hal almasına bağlıdır. Nitekim bu sorunu bilmezden gelen bir sos- yal plânlama gayreti büyük bir ihtimalle başarısızlığa uğrıyacaktır.

Plânlama vasıtasıyla ekonomik gelişme hızlandığı zaman sınıf tezatlarının şiddetlenmesini sayısız unsurun tesirine bağlamak gerekir.

Gerçekten ekonomik fazlanın büyük kısmından ve bu fazlayı elde etmelerine imkân veren sosyal yapıdan yararlanan sınıflar (toprak sahipleri, tefeciler, «kulaklar» v.s.), kendilerini önceki imtiyazlı sosyal durumlarından mahrum edecek değişikliklere karşı şiddetli bir mukavemet gösterirler. Eğer bu mukavemet öngörül-müş olmaz ve değişiklikte menfaati bulunan diğer sınıfların teşki-lâtlı mukavemetiyle karşılaşmazsa bu değişiklik gerçekleşemez. Bu husus, yalnız idari ve hukuki tedbirlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmasına imkân olmayan tarım reformları söz konusu olduğu za-man bilhassa önem kazanır.

Aynı şekilde değişmeye karşı mukavemet, mamul mallar itha-linden büyük kârlar sağlayan ve plânlama sayesinde bu mallar içe-rde imal olunur hale gelince kârını kaybedecek olan ticarî sermaye-den de gelebilir. Üretimin hızla artması sonunda kazancı tehlikeye düşebilecek olan endüstrinin tekelci sektörü de bu cins bir muhale-fet gösterebilir. 2. Beş Yıllık Hint Plânı işte bu cins mukavemetler-le karşılaşmış ve bazı hedefleri düşürülmüştü. Bu da büyük sermaye temsilcileri tarafından açıklanan arzuya uymaktaydı.

Bu sonuncu müşahade 2. Beş Yıllık Plân'daki hedeflerden ba-zılarının doğrudan doğruya büyük sermayenin isteği üzerine indi-rilmiş olduğunu ifade etmez. Ne var ki Hintli kapitalistlerin ve bunların halk oyu üzerinde yaptıkları etkilerin bu kararların alın-masını kaçınılmaz kıldığı, hele plândaki ilk hedeflerin gerçekleştirilmesine taraftar olanların yeteri kadar çabuk şekilde müdahale etmemeleri üzerine başka türlü hareket edilemediği söylenebilir.

Esasen bu son misal, ortaya, büyük üretim araçları üzerinde özel mülkiyet varken işler bir sosyal plânlamanın mümkün olup ol-madığı sorusunu çıkarmaktadır. Her ne kadar plânlı ekonominin birinci safhasındaki Çin misali, taşrada özel işletmelerin hâkim ol-duğu (Nisan 1955'de kooperatifler, ancak köylü işletmelerinin yüz-de 13'ünü bir araya getirmekteydiler), zanaatların ve hafif endüstri ile ticaretin ihmal edilemeyecek bir kısmının özel sermayenin elinde bulunduğu sırada büyük çapta gelişme plânlarının yürürlüğe kona-bilmiş olduğunu gösterirse de, gene aynı Çin misali ve tam aksine Hint misali, plânlı ve hızlı bir sosyal ve ekonomik kalkınmaya kar-şı koyan sınıfların mukavemetlerinin, devlet ekonomik kalkınma-

da en çok menfaati olan sınıflara dayanmadıkça ve endüstri üretiminin önemli bir kısmını, özellikle enerji, ham madde ve teçhizat üretimini denetimi altında tutmadıkça kırılmıyacağını da göstermektedir. Bu durum bizi bir defa daha yukarda anılmış olan devletin sınıf niteliği sorununa götürmektedir.

Birikim nisbetlerinin kapitalist mülkiyet temeline dayanarak artması halinde genellikle keskinleşen sınıf tezatlarının, bir plânlama faaliyetine dayanarak sağlanmak istenen ekonomik kalkınmayı başka bir şekilde de frenleyebilecekleri söylenebilir; nitekim bu şartlar altında kapitalistlerin kârlarının artması karşısında, işçilerin kapitalist kârlarının ekonomik ve sosyal kalkınmanın gereklerine uygun bir şekilde sarfedilmediğinin farkına varmaları ölçüsünde geniş ve sert grevler ve hak talepleri ortaya çıkar. Nitekim bu söylenenlere uygun şekilde Hindistan'da 1958 yılında hak talepleri bilhassa yaygın bir hal aldı ve Tata'nın Jamshedpur'daki sendika hareketinin şimdiye kadar bir türlü yerleşememiş olduğu işletmelerinde grevler görüldü.

b) «Halk içinde» tezatlar.

Bununla birlikte millileştirme faaliyeti bütün belli başlı üretim araçlarını kapsasa bile gene de bütün gerilim ve tezat kaynakları kurutulmuş olmaz. Nitekim Mao, «halk içindeki tezatlardan» bahsederek bu fikir üzerinde haklı olarak durmuştur. Zengin sınıfların ortadan kalmalarından sonra da yapılan işin kolaylığı ve değişme için sarfedilen gayretler arasında, alışkanlıklar, zihni yapılar ve yeniliğin gerekleri arasında, üreticinin üretim gayretlerinin mükâfatı olarak mümkün olduğu kadar çok tüketim malı elde etmekteki yakın menfaati ile derhal yapabileceği tüketimin bir kısmından vaz geçerek gelecek yıllarda çok daha yüksek bir hayat seviyesi sağlayacak olan en hızlı ekonomik kalkınmaya imkân vermek arasındaki uzak menfaati arasında tezatlar olacaktır.

Aynı şekilde, üretim araçlarının sosyalleştirilmesine rağmen, mallarını en pahalı fiyatla satmakta menfaati olan köylülerle menfaati ihtiyaç maddelerini mümkün olduğu kadar ucuza almak olan şehirli işçiler arasında tezatlar olabilecektir, v.s..

Yatırım nisbetlerinin, kazançların, yenilikler yapılırken uyulacak ritmin, nisbi gelirlerin, v.s.nin tesbiti gayri şahsi mekanizmalara bırakılmaz ve sosyal plânlama faaliyetleri içerisinde yapılırsa, sosyal plânlamanın bu tezatları gözönünde tutması şarttır.

Bu tezatların gözönünde tutulması bunlardan çıkan sosyal gerilimleri asgariye indirmek için olmalıdır, çünkü bu asgari bazı halde ekonomik kalkınmanın tamamen durması pahasına elde edilebilir. Mesele, bu tezatları, bunlardan doğan gerilimlerin gelecekteki ekonomik kalkınmayı haleldar etmeyecekleri, bilakis en yüksek kalkınmaya imkan verecekleri sınırlar içinde tutmaktır. Sosyal planlama bunlarla bu sebeple ilgilenmelidir.

Burada, ölçüye vurulması muhtemelen zor olan, fakat sosyal planlama stratejisi denilen şeyin bir parçasını teşkil eden ve siyasi nitelikte bir kısım temel tercihleri gerektiren bir optimum arayışı söz konusudur.

c) Nisbetlilik ve ekonomik gerilimler.

«Saf ekonomik olaylar» seviyesinde az sonra söz konusu edeceğimiz bazı sosyal plânlama tekniklerini gerektiren bazı sorunlar daha vardır. Bu sorunlar, bir para ekonomisinde mali plânların maddi plânlara tam olarak uyması ile ilgilidir. Bu uyum sağlanamadığı takdirde yani çeşitli akımlar ahenkleştirilemediği takdirde plânın bütün öngörülerini altüst etme tehlikesi yaratan gerilimler ortaya çıkabilir.

Büyüme hızının artırılması sırasında en büyük kolaylıkla gelişebilen ekonomik gerilim, halkın eline geçen para halkın hizmetine arzedilen üretim hacmini aştığı zaman fiyatlar seviyesinde göze çarpan gerilimdir. Sovyetler Birliği'nde Birinci Beş Yıllık Plân sırasında (kısmen taşrada gelişmiş olan sınıf mücadelesinin ve bu mücadelenin almış olduğu şekillerin bir sonucu olarak) böyle bir gerilim görülmüş ve ancak İkinci Beş Yıllık Plân'ın başlarında belli bir fiyat yükselişinden sonra kaldırılabilmiş olan tâyin usulüne gidilmesi gerekmiştir.

Hindistan'da tamamen değişik sosyal şartlar altında İkinci Beş Yıllık Plân'ın ilk yıllarında kısmen tüccar ve zengin köylülerin teşebbüs ettikleri spekülasyonun ve stok yapmanın bir sonucu olan enflasyon olayları görülmüştür.

Çin'de tarım üretiminin nisbeten hızlı artması sayesinde bu cins gerilim asgaride tutulabilmiş, fakat bazı günlük ihtiyaç maddelerinin karneye bağlanmasının önüne geçilememiştir.

Gerçekten para akımı ile mal akımının ahenkleştirilmesinin ötesinde karşılaşılan bir başka sorun da, ekonominin çeşitli dalları-

nın büyümesinin ahenkleştirilmesi, yani endüstrinin büyümesi ile tarımın büyümesi, ekonominin I nolu kesiminin (üretim araçlarını sağlayan kesim) büyümesi ile II nolu kesiminin (yoğaltım mallarını sağlayan kesim) büyümesi, prodüktivite artışlarıyla yoğaltım artışları, v.ş. arasındaki en iyi nisbetin bulunması sorunudur.

Çeşitli üretimler arasında iyi bir nisbetin öngörülmesi olmasının yeterli olmayacağı, bunun sosyal seviyede gerçekleştirilmesinin gerektiği açıktır. Bu noktada uygulama sırasında plânla ayarlamalar yapılması, temel sektörlerde ilk hedefler gerçekleştirilemediği veya aşıldığı zaman plânın yeniden şekillendirilmesi gereğiyle karşılaşmaktayız.

ahenk kurulması meselesinin, sosyal plânlama tarafından, bir branşın üretimindeki artışın başka bir branşın üretimindeki artışın yetersizliği sebebiyle yavaşlamamasını veya bazı üretim kapasitelerinin atıl kalmamasını sağlamak için halledilmesi gerekli bir mesele olduğunu görürüz.

Beşeri unsur bakımından bu demektir ki, yeni fizik üretim kapasiteleri yaratıldıkça, bu kapasiteleri işletecek olan, yeni teçhizatı işletmesi beklenen insanlar gerektiğince hazırlanmış olmalıdır. Burada ortaya karmaşık bir mesele olan iş gücünün hareketliliği meselesi ile plânlanmış olan gelişmeleri ekonominin gelişmesiyle ahenkleştirilmiş olması gereken genel eğitim, mesleki eğitim ve teknik eğitim v.s.. sorunları çıkmaktadır.

Bunun gibi, yeni üretim merkezlerinin yaratılması, yalnız yeni işletmelerin kurulması demek olmayıp, aynı zamanda sosyal plânlama çerçevesinde meskenlerin, okulların, hastahanelerin de yapılması demektir. Bilindiği gibi çeşitli Sovyet plânlarının gerçekleştirilmesi ile birlikte yüzlerce yeni şehir kurulmuştur. Bu yapı faaliyetlerinin ahenkleştirilmesi sosyal plânlamanın özel bir sorunudur.

Nihayet, sosyal plânlama sorunlarının incelenmesine son vermeden önce, plânlamanın dış mübadeleler dengesini tatmin edici bir şekilde sağlaması gerektiğini hatırlatmalıyım. Bu sorun, büyüme hızı çabuk bir şekilde değişen, geleneksel ihracatı aynı hızla artmazken hızla artan teçhizat ithali ihtiyaçlarını karşılaması gereken bir ekonomi için son derece hassas bir sorundur. Sovyetler Birliği'nin I. Beş Yıllık Plân sırasında (ki bu plânın başlangıcı iki Dünya Savaşı arasındaki büyük buhranın başlangıcıyla hemen hemen aynı zamana rastlamıştır) bu alanda çok ciddi zorluklarla karşılaşmış

olduğu, ve 2. Beş Yıllık Hint Plânındaki hedeflerin düşürülmesinin sebebi olarak ülkenin kambiyo rezervlerinin hızla erimesinin gösterilmiş olduğu bilinmektedir.

Sosyal plânlamanın karşılaştığı veya sosyal plânlamanın ortaya çıkardığı sorunlar kısaca işte bunlardır.

II

SOSYAL PLÂNLAMA TEKNİKLERİ

Yazımın geri kalan kısmında incelememi esas itibariyle sosyal plânlama tekniklerine ayıracak, sosyal plânlama stratejisi seviyesinde işe karışabilecek olan siyasi eylem metotlarından (ki bu seviyede kelimenin dar anlamında «teknikten» çok siyaset sanatı ve bilimi söz konusudur) bahsetmiyeceğim.

Sosyal plânlamanın başvurduğu teknikleri genellikle yalnız bu plânlama kullanmamaktadır. Bu tekniklerin bir çoğu ekonomik konjonktürün tahlilinde, ekonomik bütçelerin hazırlanmasında ve programlama faaliyetlerinde, v.s. de de kullanılmakta, fakat plânlama çerçevesi içinde başka bir anlam kazandıkları için burada incelenmeyi hak etmektedirler.

Açıklama kolaylıkları dolayısıyla plânlama tekniklerini, organizasyon teknikleri, bilgi edinme teknikleri, öngörü teknikleri, seçme teknikleri ve eylem teknikleri adları altında beş ayrı bütün içinde loptuyacağım.

1) Organizasyon teknikleri.

Sosyal plânlamayla ilgili ilk teknik sorun, plânın hazırlanması, uygulanması ve uygulamanın denetimiyle görevlendirilecek kurum veya kurumlar sorunudur.

Hangi örgütlenme biçiminin en elverişli olacağı uzun uzun tartışılabilir. Böyle bir tartışma beni konumdan uzaklaştıracağı için Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi Hindistan'da da plânı hazırlamakla ayrı bir örgütün görevlendirilmesi ilkesinin benimsenmiş olduğunu söylemekle yetineceğim (bu örgüt Hindistan'da Plânlama Komisyonu, Sovyetler Birliği'nde ise Ş. S. C. B. Gosplan'ıdır.)

Sovyetler Birliği'nde bir süre için ki plânlama örgütü bir arada bulundu. Bunlardan biri uzun vadeli plânları (beş yıllık plânlara da-

hil) hazırlamakla görevli Gosplan, öteyse yıllık plânları hazırlamakla görevli Gosplan, öteyse yıllık plânları hazırlamakla görevli Ekonomi Komisyonu'ydu. 1957 yılında tek örgüt ilkesine dönüldü.

Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi Hindistan'da da benimsenmiş olan bir başka ilke de plânı hazırlamakla görevlendirilen örgütün uygulamadan sorumlu tutulmaması ilkesidir. Uygulama sorumluluğu ekonomik veya sosyal faaliyet dallarında uzman idari organlar (bakanlıklar veya başka organlar) — yüklenmişlerdir. S. S. C. B.'nde 1957 yılından beri sanayi plânının uygulanma sorumluluğu merkezi bakanlıklardan kısmen alınmış ve Federe Cumhuriyetler Hükümetleriyle sınırlı coğrafi yetkiye sahip Ekonomi Konseylerine devredilmiştir.

Hindistan'da plânlama organının uygulama konusunda hiç bir sorumluluğu olmadığı gibi denetim bakımından da pek az yetkisi vardır; S. S. C. B.'ndeysse Gosplan geniş denetim yetkilerine sahip olup kararlarından bazıları plânın uygulanmasını doğrudan doğruya etkileyebilir.

Plânlama organlarının tekliği hali de büyük önem taşıyan bir sorundur. Hindistan'da sosyal ve ekonomik sorunlar üzerinde çalışan uzmanların bağlı bulunduğu tek bir merkezi plânlama örgütü bulunmakta, devletler ve eyaletler seviyesinde seviyesindeki mevcut plânlama örgütleri (State Planning Board, Btate Planning Committee, District Planning Officier ve District Planning Committee) pek az imkâna sahip bulunmaktadır. Buna karşılık S.S.C.B.'nde (Gosplan'la doğrudan doğruya temas halinde) çeşitli Bakanlıklar, Cumhuriyetlerin Hükümetleri, mahalli Sovyetler... ve hattâ çeşitli işletme idareleri içinde çalışan uzman organlardan meydana gelen gerçek bir plânlama aracı vardır.

Bütün bunlardan başka plânlama örgütlerinin ellerinde bulunan beşeri, kurumsal ve maddi donatımın da plân hazırlama ve uygulama teknikleri üzerinde kesin bir etkisi vardır. Bu bakımdan da Hindistan ve Rusya'daki durumlar çok değişiktir.

Hindistan'da Plânlama Komisyonu emrindeki uzman kişiler birkaç düzineden ibaretken ve Teknik ve Bilimsel Araştırma Enstitüleri üzerinde bu komisyonun hiç bir otoritesi yokken Rusya'da Gosplan'ın elinde yüzlerce uzman ve büyük güçte elektronik makineler bulunmaktadır. Bağlı plânlama örgütlerinde çalışanlar da hesaba katılırsa plânlama işine katılan uzmanların sayısı binleri bu-

lur. Üstelik bütün bu plânlama örgütlerinin emrinde aşağı yukarı 19.000 kişi çalıştıran 323 bilim enstitüsü yer almaktadır. Bundan başka, ihtiyaç halinde Gosplan, S. Ş. C. B. Bilimler Akademisi'nin veya Cumhuriyetlerden herhangi birindeki benzeri akademinin otoritesi altındaki herhangi bir bilim enstitüsüne başvurabilir. Bu akademiler yüzlerce bilim enstitüsünün çalışmalarını yönetmektedirler.

Örgütlenme teknikleri, bilgi toplama tekniklerini değilse bile elde edilen bilgilerin çokluk ve niteliklerini belirleyebilirler.

2) Bilgi toplama teknikleri.

Bilgi toplama teknikleri pek belirli değildir. Başlıca bir sosyoloğun, bir iktisatçının bir coğrafyacının bir ülkenin kaynaklarını ve bu ülkeyi belirleyen yapı münasebetlerini öğrenmek için başvurdukları kaynaklar söz konusudur.

Şematik olarak, aranan bilgilerin beş kaynaktan sağlanabileceği söylenebilir: Sayımlar, istatistik usulle yapılan anketler, muhasebeler, monografiler (somut incelemeler) ve teknik projeler.

a) Sayımlar:

Sayımlar, artık klasikleşmiş olan aktif nüfus, aktif olmayan nüfus kategorileri, meslek grupları, coğrafi topluluklar, v.s. kategorilerle nüfus sayımlarıdır. Aynı zamanda, nüfusun artışı hakkında gerekli bilginin elde edilmesine yarayan doğumlar, ölümler, v.s. nin mümkün olduğu kadar faaliyet kategorilerine, sosyal kategorilere, gelir seviyelerine, v.s.'ye göre yapılmış sayımları da kullanılır. Bu nokta da yeni birşey yoktur.

Bunun gibi bir de tabii kaynaklar sayımına dayanması gerekir sosyal plânlamanın. Bu sayım, ekonomik bakımdan az gelişmiş ülkelerde son derece yetersiz olup, çok büyük ölçüde jeolojik araştırma ve aramalara girişilmesi son derere büyük bir önemi haizdir.

Teknik plânda Hint plânlamasının zayıf noktalarından bir tanesi de tabii kaynaklar hakkında yetersiz bir bilgiye dayanmasıdır. Oysa jeolojik göstergeler, bu kaynakların şimdi bilindiğinden çok daha zengin olduğunu farz etmeye imkân vermektedirler. Gerçi şimdi bilinen tabii kaynaklar da, demir cevheri, kömür, manganez ve hidrolik enerji potansiyeli bakımından ihmal edilemeyecek kadar önemlidirler.

Sosyal plânlamanın, belli başlı üretim, fizik üretim kapasitesi, mübadele, stoklar, yoğaltım ve para akımlarıyla ilgili her çeşit istatistik veri hakkında yapılmış sayımlara dayanması gerekir.

Belli başlı sosyal kurumlarla (okul, araştırma merkezleri, hastaneler, v.s.) bunların iş görme imkânları ve derhal gelişme şanslarıyla ilgili olarak yapılan sayımlar da sosyal plânlamanın dayanması gereken sayımlardandır.

Bu şekilde bir araya getirilen verilerin, kendi haline bırakıldığı; da toplumun geçirdiği gelişmenin belli başlı eğilimlerinin anlaşılmasını sağlamak için imkân nisbetinde bir çok yılı kapsamaması gerekir.

b). İstatistik usulle yapılan anketler:

İstatistik usulle yapılan anketler sayımların vazgeçilmesi mümkün olmayan tamamlayıcı unsurlarıdır. Birçok hallerde bilimsel bir şekilde ele alınmış olmaları şartıyla sayımların yerini alabilir ve çok daha yararlı olabilirler. Bunların avantajı toplanan verilerin işlenmesinin çok daha kısa zaman alması ve çok daha ucuza mal olmasıdır. Üstelik yaygın bir inancın aksine bu yolla yapılan çalışmalarda sayımlardan çok daha gerçeğe yakın sonuçlar alınabilir, çünkü bu anketlerde çok daha az sayıda anketçiye ihtiyaç olacağı için yetişkin anketçilere başvurulabileceği halde sayımlarda gerekli olan çok daha fazla anketçiyi sağlamak üzere yetişkin olmayan ve gerekli nitelikleri taşımayan kimselerden yararlanılması gerekebilecektir (çünkü gerekli nitelikleri taşıyan kimselerin sayısı çok fazla değildir). Bu durumun hata tehlikesini çok artıracığı bellidir.

Birçok alanda tam sayımın hemen hemen imkansız ve yararsız olabileceği de bunlara ilâveten söylenebilir. Fiyatlar, özel yoğaltım, köylü ve sanatkâr işletmelerinin işleyiş şartları, ufak çapta ticaret ve sanayinin durumu incelenirken tam bir sayıma imkân olmadığı gibi bundan bir fayda sağlanması da umulamaz. Kuralına uygun olarak seçilmiş, yeterli sayıda aile, işletme, v.s...'nin çalışma, üretim, yoğaltım ve gelirleri hakkında yapılmış başarılı bir inceleme, bir sosyal ve ekonomik plânın hazırlanması için gerekli olan bilgilerin çoğunu sağlayabilir.

Bu bakımdan Hindistan, **National Sample Survey** sayesinde, bu teşkilâtın bazı zaafına rağmen diğer az gelişmiş ülkelerle eşi bulunmayan bir bilgi temeline sahiptir. Anlaşıldığına göre Hint tecrübesi Çin'de de benzer yönde bir gayrele ilham kaynağı olmuştur.

c) Muhasebeler:

Sosyal plânlama için son derece değerli ve yeri doldurulmaz bir bilgi kaynağı da işletme ve teebbüslerin muhasebelerinden elde edilebilecek olan bilgilerdir.

Hint plânlamasının daha plânın hazırlanma safhasından itibaren karşı karşıya kaldığı belli başlı güçlüklerden bir tanesi de bu çeşit bilgilerden yoksun olmak olmuştur: kapitalist teşebbüslerin muhasebelerinin gizliliği ve bunların faaliyetleri, maliyet fiatları ve kazançlarıyla ilgili belli başlı verileri saklama arzuları, 2 inci Beş Yıllık Plânı hazırlamakla görevli kurumları vazgeçilmesi mümkün olmayan bir bilgiden mahrum bırakmış ve bu bilginin yerinde son derece yaklaşık bir takım tahminlerin kullanılmasına yol açmıştır.

Çin ve Rusya gibi ülkelerde durum baştan aşağı değişiktir. Sovyetler Birli'nde, günümüzde, hatta tarım işletmelerini (Sovkoz ve Kolhozları) muhasebeleriyle, maliyet fiyatlarıyla ve kazançlarıyla ilgili verilerde dahil olmak üzere son derece ayrıntılı muhasebe verilerine sahip bulunmaktadır. Bu verilerin bir kısmı da zaten ilgili dergilerde yayınlanmış bulunmaktadır. Şüphesiz her çeşit muhasebede bir hata payı vardır, fakat bol veriye sahip olmak bile başlı başına bu hataların düzeltilmesi için bir imkândır. Ayrıca hiç bir bilgiye sahip olmamaktan belli bir hata payı olan bazı bilgilere sahip olmak çok daha iyidir.

(d) Monografiler ve somut incelemeler.

İstatistiklerden ve muhasebelerden sağlanan sayıya vurulmuş dokümantasyon ne kadar bol olursa olsun sosyal gerçeklik hakkında doğrudan doğruya sağlanan bilginin yerini tutamaz. çünkü bu bilginin aynı zamanda miktara vurulması imkânı olmayan hususları da kapsamaması gerekir. Hiç olmazsa araştırma tekniklerinin bugünkü durumu içinde bu çeşit bilginin başka türlü sağlanması imkânsızdır.

Örneğin yukarıda söz konusu ettiğimiz sosyal gerilim veya sosyal tezat olayları bu mahiyettedir. Öte yandan sosyal gerçekliğin doğrudan doğruya müşahadesi, muhasebe ve istatistik verilerden elde edilmesi imkânsız bazı münasebetlerin ve ilişkilerin ortaya çıkmasına da yarayabilir.

Bu durum, sosyal sınıflar, mesleki kategoriler veya sosyo-profesyonel kategoriler, mahalli topluluklar, v. s.... gibi sınıflı sosyal

gruplar hakkında yapılacak araştırmalara son derece büyük bir değer kazandırmaktadır. Bu araştırmalarda özellikle bu grupların belli nitelikte ve belli çaptaki değişmeler karşısındaki tepkilerini, bu sosyal grupların arzularını, bunların belli şartlar içinde veya basın, radyo, v. s. gibi haberleşme vasıtalarının etkisi altında nasıl değiştiklerini ortaya koymak gerekir.

Büyük önemine rağmen ençok eksikliği duyulan bilgi çeşidinin bu çeşit bilgi olduğunu söylemek gerekir. Hindistan'da, Planning Commission'ın teşvikiyle, yukarıda söz konusu ettiğimiz endişeler ve konularla ilgili, belli sayıda anket, çoğu zaman üniversitelerin sorumluluğu altında gerçekleştirilmiştir. Bu anketlerin sonuçlarının tamamen yararsız olduğu söylenmezse de bunlardan pratik gayeler için yararlanılması imkânları şimdilik sınırlı kalmaktadır.

Senelerden beri Sovyetler Birliği'yle ilgili meselelerle ilgilenme rağmen S. S. Ç. B.'nde buna benzer neler yapıldığını pek bilmiyorum. Bana kalırsa bu konuda hiç bir sistematik çalışma yapılmamıştır. Hem Rusya'da hem de Çin'de gerilimler, arzular, v. s... hakkında bilgileri yönetici partinin alt kuruluları sağlamaktadır.

(e) Tenik projeler.

Sosyal plânlamanın çeşitli gelişme imkânları arasında bilinçli bir seçme yapabilmesi için bu imkânlarına daha önce bilginler ve ve yetkili teknisyenler tarafından ana hatlarıyla ortaya konmuş olması gereklidir.

Buna göre, bir ülkenin hidro - elektrik potansiyelinin bilinmesi yetmez, aynı zamanda bu potansiyelin şu veya bu vadide, şu veya bu nehir üzerinde değerlendirilmesinin fiyatının da bilinmesi gerekir; aynı şekilde çeşitli teknik hipotezlere göre elektrik akımının maliyet fiyatının da bilinmesi lâzımdır. Bu demektir ki alınacak olan kararlar az çok geliştirilmiş teknik projelere dayanmalıdır. Bu mülâhazalar, çeşitli endüstrilerin olduğu kadar çeşitli bölgelerin, eğitim sisteminin, halk sağlığı programlarının örgütlenmesinin gelişme imkânlarını da kapsamaktadır.

Plânlama organları, bilim ve teknik alanındaki en son gelişmelerin açtığı yeni ufuklar hakkında da her türlü bilgiyi elde edebilecek durumda bulunmaktadır.

Bu çeşitli noktalarda Hint Plânlaması yeteri kadar geniş ve sağlam bir dokümantasyona dayanmamıştır. Bu, 2. Beş Yıllık Plâna

dahil endüstri projelerinden bazılarının döviz maliyetlerinin hissedilir nisbette düşük tahmin edilmiş olmasını açıklamaktadır.

Plânlama kuruluşlarının bir araya getirdikleri bilgilerin tamamı, öngörüler elde etmeğe ve tercihler yapmağa yaramalıdır. Öngörü ve tercihlerin sıkı bir şekilde birbirlerine bağlı olduklarında hiç şüphe yoktur: bununla birlikte açıklanmanın daha aydınlık olması için öngörü teknikleri ile tercih tekniklerini ayrı ayrı ele almak yerinde olur.

(3) Öngörü teknikleri.

Öngörü teknikleri çok çeşitli olduğu için burada bunların belli başlılarından kısaca bahsetmekten başka birşey yapılamaz.

En basiti, belli bir süre içinde gerçekleştirilmesi istenen ve mümkün görülen birtakım ekonomik ve sosyal hedefler tesbit etmektir: örneğin belli başlı üretim ve yoğaltım alanlarında bir artma, sosyal donatımda bir gelişme, üretim münasebetlerinde değişiklikler (milleştirmeler, «kooperatifleştirmeler», v. s.). Sonra bu hedefler tesbit edilince bu hedefler arasında bir iç tutarlık olup olmadığını (çeşitli üretim ve yoğaltım maddeleri, çeşitli mal akımları ve para akımları arasında denge konusu) gösterecek hesaplar yapılır ve bu hedeflerin bu süre içinde ele geçirileceği umulan maddi ve beşeri vasıtalarla (plânın başından itibaren alınacak tedbirlerin bu imkânları artırması hesaba katılır) gerçekleştirilebilip gerçekleştirilemeyeceği hesap edilir.

Bu şekilde hesaplar yapılırken her mal için veya her mal grubu için gelecek yıllara ait üretim ve yoğaltım bilânçoları yapılabilir. 1957'ye kadar Gosplan binlerce mal için ayrı ayrı hesap yapıyordu, 1957'de bunların sayısı 1640 ve 1958'de 1042'ye indirildi. Çünkü tecrübeler çok ayrıntılı öngörülerin arzu edilir birşey olmadığını göstermişti.

Aynı şekilde mali ihtiyaçlar, işgücü ihtiyaçları için de gelecek yıllar için bilânçolar yapılır. Bu bilânçolar, belli bir ücret politikasında, belli hedeflerin gerçekleşmesinden hasil olan nihai yoğaltım malları talebi hakkında hükümler çıkarılır.

Yapılması gereken hesaplar sırasında birçok teknik oran (oran sayıları), birçok yatırım oranı (belli bir üretim kapasitesi yaratabilmek için gerekli sermaye miktarı) ve teknik projelerden alınan

birçok verinin kullanılması gereklidir. Hesaplar sırasında çeşitli yoğaltım gruplarının yoğaltım elâstikiyetleri de bilinir farz olunacaktır.

Ancak ilk hesaplar bitirildikten sonra konmuş bulunan hedeflerin tutarlı olup olmadıkları ve gerçekleştirilmelerinin mümkün olup olmadığı görülür. Tutarsızlık veya gerçekleştirilme imkânsızlığı ihtimalleri gerçek bir durum aldığı takdirde ilk hedefler, yapılan hesapların telkin ettiği yönde değiştirilir; (özellikle ortaya koyabilecekleri ekonomik ve sosyal gerilimler açısından) kabule şayan şartlar altında gerçekleştirilebilecek ve tutarlı hedefler elde edinceye kadar bu düzeltmeler yapılır.

Bir başka teknik te girdi, çıktı tabloları ve endüstriler arası münasebetler tablolarıdır. Ençok teklif edilen teknik şudur: bu günün endüstriler arası münasebetlerini temsil eden bir matristen hareket edilir, ve bu tablolara göre hesap edilmiş teknik oranlar veya yeni teknik oranlar kullanarak, aynı şekilde **a priori** tespit edilmiş belli sayıda hedefin gerçekleşmesi için çeşitli endüstri dallarında üretimin ne kadar olması gerektiği hesap edilir. Genel olarak bu metot, birkaç safhada yapılan düzeltmelerle hedef tesbitini önler, fakat kullanılan teknik oranlar ekonominin bugünkü durumunu nitelleyen oranlarsa, önemli sosyal ve ekonomik değişikliklerin olacağı gelecek yıllarda da bu oranların manidar olacakları kabul edilemez. Bu şartlar altında, öngörülen değişiklikleri hesaba katan oranlar kullanılır.

Ne denirse densin bu teknik öngörü sorunlarının hepsini çözmemektedir, bazı alanlarda gene de gelecek yıllarla ilgili bilânçolar yapılmasını gereksiz kılamamaktadır.

Esasen, görüldüğü gibi her iki teknik te daha başlangıçta bir takım **a priori** hedeflerin konmasını gerektirmektedirler.

Daha başlangıçta işin içine giren keyfiliği asgariye indirmek için bazı mantıki gelişme varsayımlarına başvurabiliriz.

Örneğin 2. Beş Yıllık Hint Plânında olduğu gibi, başlangıçta millî gelirin yüzde 7'si nisbetinde olan ve devre sonunda bir gelirin yüzde 11'ini karşılayacak nisbete gelecek şekilde giderek artan bir yatırım nisbeti karşılığında millî gelirin yüzde 25 artabileceği kabul edilecektir. Buna diğer ülkelerin bazı önemli üretim dallarında geçirdikleri önemli değişiklikler de göz önünde tutularak, toplam gelirin, artıştan sonra Hindistan'ın gelir seviyesi halini alacak olan

seviyeye ulaşmak için gerekli görülmüş olan nisbet dahilinde artması halinde, buna tekabül eden ulusal üretim dalları için geçici hedefler tesbit edilmesi meşru bir iştir. Yukarıda da görmüş olduğumuz gibi bu hedefler daha sonra yapılacak olan hesapların ışığında yeni baştan gözden geçirileceklerdir.

Başka teknikler de kullanılabilir; ancak kısaca tasvir etmiş olduğum bu iki teknik en çok kullanılması teklif edilen tekliflerdir ve birinci teknik te hemen hemen daima kullanılan teknik olmak vassındadır.

Hindistan'da bir input - ouput tablosu yaparak ikinci teknikten faydalanılmak istemişse de manidar sonuçlara ulaşmak için verilerin yeterli olmadıkları görülmüştür.

Sovyetler Birliği'nde matrisler cebirine başvurmayı gerektiren metotların kullanılmasına son yıllara kadar iyi gözle bakılmamıştır. 1958'den beri, bir yandan Gosplan, öte yandan Rusya Bilimler Akademisi'nin Novosibirsk şubesine bağlı İstatistik ve Ekonomik Bilimleri dalı, bu tekniği kullanmak için araştırmalara girişmişlerdir. Anlaşıldığına göre Sovyetler Birliği'ndeki uzmanların bu konuda bugüne kadar göstermiş oldukları çekimserliğin sebebi, kısmen, Rus uzmanların istedikleri gibi son derece ayrıntılı tablolar yapılmak istendiğinde bu tekniğin gerektirdiği pek çok sayıdaki hesapların yapılması için kullanılacak elektronik manikalardan mahrum olmalarıdır.

Söylemiş olduklarımın merkezi öngörü teknikleriyle ilgili olduğu anlaşılmış olmalıdır; bunlara adami merkeziyetçi öngörülerin de katılması mümkündür.

Hindistan'da, çeşitli Devletler ve endüstri temsilcileriyle yapılan müşavereler dışında, ademi merkezi plânlama kuruluşlarının bulunmayışı (ki bu, özel ve kapitalist sektörün hakimiyetinin bir sonucudur) sebebiyle ademi merkezi öngörülere başvurulmamıştır.

Rusya'da ise durum başka türlü olup aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya doğru muntazaman gidip gelen bilgi akımları sayesinde merkezi tahminler gittikçe civar kurumlardan gelen tahminler vasıtasıyla düzeltmelere uğramaktadırlar. Bu teknikle her işletmeden genel plân çerçevesi içinde kendi plânını hazırlaması istenmektedir. İşletme seviyesinde prensip itibariyle işçilerden eleştiri ve düşüncelerini bildirmeler istenmektedir. Anlaşıldığına göre işçilerin gerçek bir katılımlarını ifade etmemesi bakımından uzun bir süre

şekli kalmış olan üreticilerin plânın yapılmasına katılmaları keyfiyeti gittikçe bir gerçek halini almaktadır.

(4) Seçme teknikleri.

Belli bir sosyal çerçeve içinde hangi gelişme tipinin diğerlerinden daha üstün olduğunu veya çeşitli gelişme şıkları arasında yapılacak «temel tercihleri» belirleyen ideolojik, sosyal ve ekonomik unsurları araştırmak bu yazının konusuna dahil değildir.

Bu temel tercihler sosyal plânlamayı aşan bir çerçeve içinde yapılırlar; uluslararası politika düşüncelerinin, askeri unsurların, v. s. nin önemli rol oynadıkları bir genel siyasi stratejiyle bağlıdır. Bundan dolayı burada incelemek istediğim sorun şundan ibarettir: bir defa temel tercihler yapıldıktan sonra sosyal plânlama seviyesinde nasıl hareket edilirse, hangi teknikler kullanılırsa bu temel tercihlere en çok uyulmuş olunur? Seçme teknikleri sorunu işte burada ortaya çıkmaktadır.

Belirgin niteliğinin biri diğerlerinden daha üstün görülen çeşitli gelişme yolları arasında bir seçme yapmak olması sebebiyle seçme tekniklerinin sosyal plânlamanın belli başlı parçalarından biri olması gerekir.

Gerçekte, gittikçe daha önemli bir rol oynamaları beklenen seçme tekniklerinin ortaya çıkan sorunların karmaşıklığından dolayı şimdilik pek gelişmemiş oldukları görülmektedir.

Gerçi tutarlı bir seçme tekniğinin teorik şeması bugün için Prof. Ragnar Frisch'in çalışmaları sayesinde gelişmiş bulunmaktadır.

Ana hatlarıyla bu teknik, simültane denklemler bütünü halinde imkân dahilindeki gelişme yollarını temsil eden bir ekonomik modelin geliştirilmesine dayanmaktadır. Bir programlama matrisi çerçevesinde bu denklemler sistemin çeşitli değişkenlerini birbirlerine bağlayan münasebetleri ifade etmektedirler.

Değişkenler, üretim, yoğaltım, yatırımlar, istihdam seviyesi, işin verimliliği, fiyatlar gibi büyüklüklerden meydana gelmektedir. Bu değişkenlerden bazıları el altındaki verileri meydana getirmektedirler: belli bir üretim, istihdam seviyesi, v. s. den hareket edilmektedir. Geri kalan değişkenler de sistemin bilinmeyenlerini meydana getirir.

Münasebetler, 3. üretim fonksiyonu», «yoğaltım fonksiyonu», yatırım fonksiyonu», v. s tipindedirler.

Yatırım kararlarının spontane ekonomik kuvvetlerin işleyişi sonucu olmadığı (ki bu kuvvetlerin etkisi «davranış fonksiyonu» ile temsil edilebilir) ve bu kararların bazı temel hedeflerin gerçekleştirilmesi amaçları göz önünde tutularak alınabildiği hallerde denklemlerin sayısı zaruri olarak bilinmeyenlerin sayısından daha az olur ve ortaya birtakım «serbesti dereceleri» çıkar.

Zaten işte bu serbest dereceleri sebebiyle değil midir ki çeşitli hedefler seçilebilmektedir (şayet sistem bütünü itibariyle determinizme tabi olsaydı seçme yapma imkânı bulunamazdı.) Bu seçmenin (temel tercihlere nisbetle) optimum bir seçme olabilmesi için bu temel tercihleri temsil eden «tercih fonksiyonları» konur ve denklemler sistemi bu tercihleri karşılayan değişkenlerin büyüklüğünü en yüksek noktaya çıkacak şekilde çözümler.

Tanımlanmış olan yöntem, işletmelerin yönteminde ve kısmi ekonomik sorunların çözümünde başarıyla kullanılmış olduğu bilinen programlama tekniklerinin sosyal seviyede bir uygulamasından ibarettir. Bu teknikler, S. S. C. B'den bile çeşitli endüstri dallarının tamamını optimal bir şekilde yönetmek için kullanılmaktadır. (Bir yanda elektrik endüstrisi, öte yandan petrol ve tabii gaz endüstri gibi.)

Bununla birlikte bu teknikleri sosyal plânlamaya uygulamak için sayısız denemeler yapılmış olduğu ve yapılmakta devam ettiği halde bugüne kadar henüz hiç bir pratik sonuç alınmış değildir.

Bu başarısızlıkların sebebini burada ayrıntılarıyla incelemek mümkün değildir. En önemli sebepler arasında bazı faktörlerin ve sosyal gelişmenin bazı özelliklerinin sayıya vurulamaması, bazı fonksiyonel münasebetler hakkındaki bilgimizin zayıflığı ve bilhassa kabaca yaklaşık bir model kurmakla yetinilmeyip te yeteri kadar gerçekçi bir model istendiği zaman kurulması gerekli olan münasebetler sisteminin aşırı karmaşıklığı sayılabilir. Bununla birlikte günümüzde bu yönde yapılan gayretlerin başarısızlığa mahkum olduğuna hükmetmek için sebep olduğunu sanmıyorum.

Bu arada uygulanmakta olan seçme tekniği çok daha amprik bir tekniktir. Bu tekniğe göre tek bir hedefler sisteminden değil birçok hedefler sisteminden hareketle, bunlardan hesaplar yapıldıktan sonra yeniden gözden geçirilen ve temel tercihlere göre gerçekleş-

mesi istenen gelişmeye en yakın gelişmeyi sağlayabilecek olan hedefler sistemi seçilir.

Bu yönetime yöneltilebilecek belli başlı eleştiriye göre bu yöntemde seçilecek olan başka bir hedefler sisteminin optimum gelişmeye daha yakın bir gelişme sağlayamayacağı hakkında hiç bir kesin delil bulunmamasıdır. (ki sonsuz sayıda hedefler sistemi ortaya konulabilir). Buna karşılık bu tekniğin daha somut bir teknik olması tasarlanan gelişmenin sayıya vurulamayan yönlerinin, özellikle şu ya da bu karardan doğabilecek sosyal gerilimlerin daha büyük bir kolaylıkla hesaba katılabilmesini sağlamaktadır.

Kısaca tanımlanmış bulunan seçmeler plânlamanın merkezilik derecesine göre sayısı daha küçük veya daha büyük olabilen «merkezi seçmelerle» ilgilidir; oysa bir de tatbikatta alınması gereken çok büyük sayıda günlük kararlar vardır ki bu da «ademi merkezi operasyonel seçmeleri» gerekli kılmaktadır.

Gerçekten Sovyet plânlamasında en önemli somut yatırım projeleri konusunda merkeziyetçilik, işlerin günlük yöntemi ve en önemsiz yatırımlardaysa belli bir derecede bir ademi merkeziyetçilik vardır, fakat bu ademi merkeziyetçilik kararlarının tutarlılığını sağlamak için konulmuş bazı kurallara uyularak ve çeşitli denetimler altında gerçekleşmektedir.

Hindistan'da ademi merkeziyetçilik esasına göre alınan kararların kapsadığı alan Sovyetler Birliği'ne göre çok daha geniştir, fakat özellikle seçmelerin tutarlılığını sağlamak için gerekli olan denetim mekanizması Sovyetler Birliği'ndeki şartlar altında işleyememektedir (sosyal yapı sebebiyle), bundan dolayı 2 inci Beş Yıllık uygulamasında çok büyük zorluklarla karşılaşmıştır.

Esasen merkezi ve ademi merkezi seçmelerin tutarlılığı sorununun, çeşitli karar birimleri seviyesinde ekonomik rasyonellik araçlarına bağlı bulunduğunu söylemek gerekir.

Bu rasyonelliğin niteliği şüphesiz temel tercihlere bağlıdır: yalnız gerçekleştirilmek istenen optimum sosyal gelişmeyi sağlamakta katkısı bulunan ademi merkezi kararların rasyonel olduğu söylenebilir. Zorluk şuradadır: Çoğu zaman bir üretim birimi seviyesinde alınmış olan bir kararın doğrudan doğruya optimum sağlamak yönünde etkide bulunup bulunmadığı çıplak gözle söylenebilir, çünkü bu kararın yaratabileceği etkilerin bütünü göz önünde tutmak gerekir ki, bu da aslında önlemek istenen şey olan merkezi hesap-

lara dönülmesini gerektirir. Bundan dolayı, üretim birimi seviyesinde, alınan bir kararın kelimeye vermiş bulunduğumuz anlama göre «rasyonel» olup olmadığını gösterebilecek araçlar geliştirmek gereklidir.

Sovyet iktisatçıları, yatırımların etkinliğini ve işletmelerin yönetiminde ekonomik verimliliği tahlil ederlerken gerçekte bu sorunu tartışmaktadır. Bu sorunların bugün tartışma konusu olmakta devam etmesi teorik bakımdan tam tatmin edici bir çözüm yolunun şimdilik bulunmamış olduğunu gösterir. Bana kalırsa bu sorunun çözümü, çok az sayıda verilen hareketle ademi merkezi seçmelerin toplam etkilerini değerlendirebilme (hiç olmazsa yaklaşık olarak) imkânı veren bir fiyat sisteminin gerçekleştirilmesine bağlıdır.

(5) Eylem. teknikleri

Eylem teknikleri, bir plânın nasıl bir proje halinden çıkıp bir gerçek halini alacağını gösterir.

Eylem tekniklerinin çok çeşitli olması bunların belli başlılarını saymakla yetinmek zorunda bırakacak beni.

Öyle sanıyorum ki başlıca dört eylem tekniği vardır, bunlar genellikle aynı zamanda kullanılırlar. Bu yasama yoluyla eylem, idari eylem, teşvik eylemi ve maliye ve para araçlarıyla eylem teknikleridir.

(a) **Yasama yoluyla eylem**, özü bakımından mülkiyet münasebetlerini yıkan ve yeni mülkiyet münasebetleri koyan, yeni hukuk sükeleri yaratan, bu haklardan kimlerin yararlanacağını ve bu vecibeleri kimlerin yerine getireceğini belli etmeden bazı hakları ve vecibeleri kaldıran ve koyan eylem yoludur.

(b) **İdari eylem**, adlarıyla belli edilmiş fiziki ve hukuki kişilere yönelmiş emirler ve taleplerle iş gören eylem yoludur. Belli işlerin görülmesi için hukuki şahsiyetler yaratacaktır.

Tatbikatta Sovyetler Birliğinde Devlet sektöründeki işletmelere düşen plânı gerçekleştirme zorunluğu, yalnız kanuna değil, fakat her işletmeye yapacağı işleri açıkça bildiren idari kararlara da dayanır. Bütün idari vecibeler gibi bu vecibeler de beraberlerinde ekonomik, idari ve vahim hallerde cezai müeyyideler getirirler.

Vergi ile birlikte mallara ve insanlara el konması idari eylemin muhtemel şekilleridir, fakat insanlara el konulması, onlardan kendi

istekleriyle yararlanmak daha verimli olduğu için ancak istisnai hallerde olur.

Hindistan'da Devlet sektörünün darlığı sebebiyle plânın idari yoldan uygulanması çok sınırlıdır. Bununla birlikte bu teknik, hemen bütün bayındırlık projelerinde, kamu sektöründeki yeni endüstri teşebbüslerinin inşasına ve kamu hizmetlerinin tümüne uygulanmaktadır.

İdari eylem bir de denetim tedbirleri ve müsaade tedbirleri biçiminde göze çarpar. Hindistan gibi bir ülkede para ve maliye tedbirleriyle bir arada bu tedbirler, örneğin bazı inşaat araçlarının dağılımının denetimi, ithalat lisansları, menkul kıymet emisyonu için verilen izinler, v. ş. şekilleri altında sosyal plânlamanın elindeki belli başlı imkânları teşkil ederler.

(c) **Teşvik eylemi**, cehaletle mücadele, sokakların temizliğini korumaya, tasarrufa, verimliliğini artması için yenilikler yapmaya teşvik veya köylü işletmelerinin kooperatifleşmesi için veya kapitalist teşebbüslerin karma teşebbüs ya da devlet teşebbüsü haline gelmesini sağlamak maksadıyla yapılan kampanyalar gibi çok çeşitli şekillere bürünebilir.

Teşvik eyleminin mihrakı bazen idari organlar olabileceği gibi bazen de plânın gerçekleşmesi amaçları arasında gören yönetici parti ve sendikalar gibi kurumlar olabilir.

Plânın gerçekleşmesi için şevk ve gayret uyandırma çalışmalarının Hindistan'da tuttuğu yer oldukça sınırlı olduğu halde bildirildiği gibi Sovyetler Birliği ile Komünist Çin'de son derece büyüktür.

Özellikle Çin'de bu yönde yapılan faaliyetler çok büyük bir önem taşırlar. Bunlar sayesinde birçok büyük bayındırlık projelerinin gerçekleştirilmesi imkân dahiline girmiş bulunduğu gibi şimdi de tarım kooperatifleriyle mahalli ve bölgevi idarelere dayanan mahalli bir endüstriyel gelişme başlamıştır. Bu temel hızlı kalkınma için son derece sağlam bir temel gibi görünmekte ve 2. Beş Yıllık Çin Plânının bazı hedeflerini büyük ölçüde artıracığa benzetmektedir.

Bu teşvik eylemlerinin amacı kantitatif sonuçları hakkında hiç bir tahmin yapma imkânı olmayan bazı kuvvetlerin harekete getirilmesidir. Bu durumda şu soruyla karşılaşılmaktadır: elde edilen

sonuçlar plânında öngörülen hedefleri büyük ölçüde aştığı, aslında bu sonuçlar olumlu oldukları halde plân uygulamasında dengesizlikler yaratacak gibi göründükleri takdirde beklenmedik bir genişliğe kavuşan bu hareketi frenlemek gerekir mi, gerekmez mi? Bu sorunla özellikle Çin'de karşı karşıya kalınmış ve soruya olumsuz cevap verilmiştir: tam bir gelişme hareketlerini durdurmaktansa plânın geri kalan kısımlarını gözden geçirmek ve değiştirmek yoluna gidilmiştir.

(d) **Para ve maliye tedbirleri** de plânın uygulanması için zaruri olup çok değişik şekillere bürünebilirler: devlet kurumlarının alım ve satımları, fiyat politikası, kredi politikası, yatırımların dağılımı, ücret politikası, inceleme bursları verilmesi, parasız hizmetlerin (Yani fiyatı devlet tarafından ödenen) daha geniş alanlara yayılması...

Para ve maliye politikasından yalnız Hindistan'da olduğu gibi devlet sektörünün ekonomi içinde az yer tuttuğu hallerde değil fakat Rusya'da olduğu gibi bu sektörün başta geldiği hallerde de faydalanmak gerekir. Bu sonuncu ihtimalde para ve maliye politikası teknikleri, devletle özel şahıslar arasında otoriter nitelikte değil de ekonomik olan ilişkileri sağladığı gibi devlet sektörüyle özel, kooperatif veya karma sektör arasındaki ve nihayet devletin tüzel kişilik sahibi çeşitli kısımları arasındaki ilişkileri de sağlar.

Bu son noktada bu para ve maliye tekniklerinin birbirlerinden ayrı fakat birini tamamlayıcı iki fonksiyonları olduğuna dikkat etmek önemlidir: bazı merkezi seçmelere temellik ettiği gibi merkezden tesbit edilmiş hedeflerin de gerçekleşmesini sağlar.

Bu son fonksiyonun görülmesi için gerekli kurumsal şekiller çok çeşitli olabilir: bu kurumlar örneğin Rusya'daki uzun ve kısa vadeli kredi bankaları gibi bankalar olabilir. Devlet bütçesi de, özellikle okullar, hastahaneler, araştırma merkezleri, laboratuvarlar gibi kazanç maksadı gütmeyen teşekküllerin plâna uygun bir şekilde gelişmeleri bakımından hayati bir rol oynar. Plânlı bir şekilde kullanılmak için fazla değerlerin seferber edilmesinin rolü burada açıkça görülmektedir.

«Sosyal plânlama sorunları ve teknikleri» temasının bana telkin ettiği düşüncelerden bazıları işte bunlardır. hiç şüphesiz çok geniş konunun sadece bir kısmını teşkil etmektedirler. Bununla

birlikte umarım ki sosyal plânlamayla ilgili sorunluların; eşitliliklerini, bu sorunların en önemli sosyal ve ekonomik sorunlarla sıkı bağlarını, bazı plânlama tekniklerinin bugünkü yetersiz durumlarını ve bunun verimli bir tartışma temeli teşkil edeceğini göstermiş olsunlar.

